

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Стаття 129 Конституції визнала однією з основних засад судочинства перегляд рішень у касаційному порядку. Стаття 12 Закону “Про судоустрій України” (далі – Закон) передбачає право учасників судового процесу та інших осіб у випадках і порядку, передбачених процесуальним законом, оскарження судового рішення в апеляційному суді [3; 2002. – № 10. – Ст. 441]. Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, що реалізується у процесуальній формі касаційного провадження.

Завдання статті полягає в дослідженні механізму реалізації права оскарження в цивільному процесі, порядку його здійснення та підстав касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах і зв’язку цієї проблеми з дослідженнями наукових та практичних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання зазначених питань і на які спирається автор, дозволяє зробити висновок, що розглядуваний правовий інститут став предметом поглибленого вивчення насамперед після запровадження у 2001 р. в цивільне процесуальне законодавство нової за змістом касації. Проблемами касаційного провадження займалися такі науковці, як О.А. Борисова, Л.Є. Гузь, В.В. Комаров, П.І. Шевчук [Див.: 2; 6; 8; 10] та ін.

При стрімкому оновленні цивільного процесуального законодавства, протиріччях результатів правозастосовчої практики в науці поки немає єдиного доктринального дослідження, яке охоплювало б як теоретичне обґрунтування окремих інститутів касаційного провадження, так і практичні результати цього виду цивільно-процесуальної діяльності. Мета статті – дослідити окремі проблеми теорії та практики застосування касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах.

За ст. 323 ЦПК України 2004 р., на відміну від ЦПК 1963 р., суди касаційної інстанції визначаються зазначеним Законом, а не Цивільним процесуальним кодексом. Підпунктом 9 п. 3 розд. VII цього Закону встановлено, що до законодавчого визначення суду, який буде здійснювати повноваження касаційної інстанції в цивільних справах, його створення й початку діяльності перегляд цих справ у касаційному

порядку здійснює Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України.

Частина 2 ст. 6 і ст. 18 Закону закріплюють функціонування судів касаційної інстанції з метою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного розгляду справ. Згідно із Законом судом касаційної інстанції виступає Вищий спеціалізований суд, який утворюється Президентом України в порядку, встановленому Законом.

Згідно з розд. III Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів виконувати функції судів касаційної інстанції повинні вищі спеціалізовані суди. Такий підхід зумовить необхідність утворення в системі загальних судів Вищого цивільного суду як касаційної інстанції для справ цивільної юрисдикції. У разі ж виявлення різного застосування норм права судами окремих спеціалізованих юрисдикцій та в інших виняткових випадках, визначених законодавством, правосудність судових рішень має забезпечувати найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції – Верховний Суд України [9].

У правовій літературі такі пропозиції сприймаються неоднозначно. Чотирирівнева система судів, як вважають деякі юристи, може призвести лише до ускладнення процесів і затягування розгляду справ. А Верховний Суд України в такому випадку не буде мати можливості виконувати свої функції по узагальненню практики в силу її відсутності [5, с. 11]. На нашу думку, система судів касаційної інстанції в цивільному судочинстві повинна існувати на міжобласному рівні. Верховний Суд України, як вбачається, має переглядати судові рішення лише у зв'язку з винятковими обставинами.

Суб'єкти права касаційного оскарження передбачені у ст. 324 ЦПК України. До них належать сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також ті особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Стосовно касаційного оскарження судового рішення особами, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, варто зазначити, що при реалізації ними цього права цивільне процесуальне законодавство слід доповнити положенням про те, що при подачі вказаними особами скарги вони мають обґрунтувати в касаційній скарзі наявність у них права касаційного оскарження й довести, яким чином суд вирішив питання про їх права й обов'язки за їх відсутності й не повідомив про час і місце судового розгляду справи. У юридичній літературі справедливо вказується, що будь-якій особі, яка вважає своє право порушеним ухваленим судовим рішенням, гарантується право його оскарження в касаційному порядку безпосередньо на підставі ст.8

Конституції України, яка має найвищу юридичну силу [7, с. 12]. У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з позицією О.А. Борисової, що особи, які не брали участі при розгляді справи, не можуть оскаржити судові рішення чи інший судовий акт, порушуючий їх права. При цьому неможливе оскарження як рішення, що не набрало законної сили (відсутність тотожності спірних правовідносин), так і рішення, що набрало законної сили (суб'єктивні межі законної сили рішення) [2, с. 162-168].

Аналогічні правила містяться й у нормах Господарського процесуального кодексу України, ст. 107 якого надає право касаційного оскарження особам, яких не було залучено до участі у справі, а суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав та обов'язків. Наведемо приклад із практики. ПП „Мрія” звернулося до Господарського суду Харківської області з позовом до Харківської міської ради про визнання права власності на майно, що є власністю ВАТ „Діпрозаводтранс”. Суд першої інстанції позов задовольнив у повному обсязі без залучення безпосереднього власника майна. Оскільки ця справа розглядалася без участі й повідомлення ВАТ „Діпрозаводтранс”, а судовим рішенням прямо було зачіплено права й обов'язки останнього, то ВАТ „Діпрозаводтранс” подало касаційну скаргу на рішення по цій справі до Вищого господарського суду України. Підставою касаційного оскарження стало порушення судом першої інстанції норм процесуального права і те, що господарський суд Харківської області прийняв рішення про права й обов'язки юридичної особи, яка не була залучена до участі у справі [1, с. 42].

Відповідно до ст. 324 ЦПК України об'єктом касаційного оскарження виступають рішення апеляційного суду й суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали апеляційного суду, що винесені за результатами апеляційного розгляду, а також ті ухвали суду апеляційної інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Об'єктом касаційного оскарження може бути й додаткове рішення суду. Наприклад, Б. звернулася до суду з позовом до державного підприємства „Харківський метрополітен” (далі – ДП) (третьою особою виступав Ф.) про поновлення на роботі і стягнення з відповідача заробітної плати. Позивачка зазначила, що з 21 лютого 1995 р. працювала енергодиспетчером служби електропостачання ДП. Наказом від 31 січня 2003 р., № 2/к її звільнено з роботи на підставі п.2 ч.1 ст.40 КЗпП за станом здоров'я, а наказом від 17 лютого 2003 р., №9/к змінено дату звільнення з 31 січня на 3 лютого 2003 р. Оскільки в день звільнення Б. була у відпустці (з 2 по 31 січня 2003 р.), а з 1 до 7 лютого 2003 р. хворіла,

про що має листок непрацездатності, вона вважає звільнення не відповідаючим вимогам законодавства про працю.

Ленінський районний суд м. Харкова рішенням від 26 листопада 2003 р. відмовив у задоволенні позову Б. про поновлення її на роботі, зобов'язав управління ДП змінити дату її звільнення на 8 лютого 2003 р., внести в наказ про звільнення і в трудову книжку відповідні зміни і провести оплату листка непрацездатності. Апеляційний суд Харківської області 19 травня 2004 р. зазначене рішення суду скасував і ухвалив нове, яким поновив Б. на роботі з 3 лютого 2003 р. і постановив стягнути з ДП на її користь 14959 грн. заробітної плати за час вимушеного прогулу. Додатковим рішенням цього ж суду від 16 червня 2004 р. зменшено розмір заробітної плати за час вимушеного прогулу до 9922 грн. У касаційній скарзі Б. та ДП просили скасувати додаткове рішення апеляційного суду через порушення судом норм матеріального і процесуального права. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційні скарги підлягають задоволенню з наступних підстав.

Суд, що постановив рішення, може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи після розгляду питання в судовому засіданні з викликом сторін постановити додаткове рішення, яке може бути постановлено судом за наявності обставин, визначених у чотирьох пунктах ч. 1 ст. 220 ЦПК.

Як вбачається зі змісту заяви, відповідач просив виправити допущені судом помилки щодо розрахунку заробітної плати за час вимушеного прогулу, тобто фактично оспорив рішення апеляційного суду стосовно правильності визначення середньомісячного заробітку Б. Крім того, суд розглянув заяву відповідача за відсутності позивачки, яку належним чином не повідомили про день і час розгляду справи. Оскільки порушення процесуального права призвели до неправильного вирішення справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Б. та ДП задовольнила, скасувавши додаткове рішення апеляційного суду від 16 червня 2004 р. й направивши справу на новий розгляд до цього ж суду [4; 2003. – №3 (37). – С. 8, 9].

Стосовно можливості оскарження ухвал суду першої інстанції п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК містить положення, згідно з яким ухвали можуть бути оскаржені до касаційного суду після їх перегляду в апеляційному порядку. До того ж зазначена норма обмежує ухвали суду першої інстанції, які можуть бути об'єктом касаційного оскарження (лише вказані в пунктах 1, 3, 4, 13-18, 20, 24-28, 29 ч. 1 ст. 293 ЦПК після їх перегляду в апеляційному порядку).

Подача касаційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, яка є об'єктом касаційного оскарження, зумовлюється порушенням судами першої й (чи) апеляційної інстанцій норм процесуального права. Так, ухвалою судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. відмовлено ТОВ «Блек-Сі-Сервіс» (далі – ТОВ) у прийнятті позову про захист честі, гідності та про відшкодування моральної шкоди. У касаційній скарзі ТОВ порушується питання про скасування ухвали як такої, що не відповідає вимогам ЦПК 1963 р. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню, а ухвала судді – скасуванню з тих підстав, що, відмовляючи у прийнятті позову, суддя виходив з того, що такий спір слід вирішувати в господарському суді. З таким висновком судді Судова палата не погодилась, оскільки відповідно до роз'яснень, викладених у п.5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р., №7 «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності й ділової репутації громадян та організації», у випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їх спростування незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості.

У зв'язку з тим, що суддя постановив ухвалу, яка суперечить вимогам чинного ЦПК і роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України з питань про захист честі, гідності й ділової репутації, вона підлягає скасуванню з направленням матеріалів до суду першої інстанції для вирішення питання про прийняття позовної заяви з урахуванням вимог цивільного процесуального законодавства. Ось чому Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ухвалу судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. скасувала, а матеріали справи повернула до суду першої інстанції для вирішення питання про прийняття позовної заяви [4; 2003. – №3 (37). – С. 21].

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути також ухвали апеляційного суду, які перешкоджають подальшому провадженню у справі (приміром, ухвали про зупинення провадження у справі, відкладення розгляду справи або оголошення перерви в її розгляді).

Процесуальне законодавство обмежує право касаційного оскарження судових постанов. Це зумовлюється тим, що ст. 324 ЦПК передбачає можливість оскарження ухвал і рішень суду першої інстанції лише за умови, якщо останні переглядалися апеляційним судом. Таке положення законодавства є певним „фільтром” доступу до касації й обмежує можливість заінтересованої особи домагатися перегляду незаконного, на

її погляд, судового рішення тими судовими установами, до компетенції яких таке повноваження віднесено законодавством.

Підставами касаційного оскарження, на відміну від підстав оскарження апеляційного, є тільки незаконність оскаржуваного судового рішення. Касаційна скарга може бути предметом розгляду лише за умови, якщо наведені в ній доводи свідчать про неправильне застосування судами першої чи апеляційної інстанції норм матеріального права або про порушення норм процесуального права. При її розгляді касаційний суд не вправі робити висновки про обґрунтованість рішення чи ухвали. Це є прерогативою судів першої й апеляційної інстанцій. Суд касаційної інстанції перевіряє тільки правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права. Він не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті судом, щодо достовірності або недостовірності того чи іншого доказу, переваги одних доказів над іншими (ч. 1 ст. 335 ЦПК). Неправильне застосування судом норм матеріального права може бути підставою касаційного оскарження у випадку застосування матеріального закону, який не поширюється на спірні правовідносини, або у випадку незастосування закону, який мав бути застосований. Випадки порушення норм процесуального права, які є підставою касаційного оскарження, передбачені частинами 1-3 ст. 338 ЦПК.

Звернімося до прикладу. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України розглянула в судовому засіданні справу за позовом Б. до Національного банку України (далі – НБУ) про поновлення його на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу й виплату заборгованості із заробітної плати. Печерський районний суд м. Києва рішенням від 25 березня 2003 р. поновив Б. строк на звернення до суду й при розгляді справи по суті у задоволенні зазначеного позову відмовив. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах апеляційного суду м. Києва своїм рішенням від 31 липня 2003 р. рішення місцевого суду щодо відмови в задоволенні позовних вимог скасувала і постановила поновити Б. на посаді начальника господарського управління Управління справами НБУ і стягнути з відповідача на користь позивача середній заробіток за час вимушеного прогулу в сумі 28139 грн. У задоволенні вимог про виплату заборгованості із заробітної плати було відмовлено у зв'язку з відсутністю спору.

У касаційній скарзі НБУ просив скасувати рішення апеляційного суду стосовно поновлення Б. на роботі і стягнення на його користь середнього заробітку за час вимушеного прогулу і залишити в силі рішення

районного суду. Свою вимогу він обґрунтував тим, що позивач відмовився поставити свій підпис під попередженням про звільнення з роботи, а тому висновки суду про те, що Б. не був належним чином повідомлений про майбутнє звільнення, суперечать фактичним обставинам справи. Скаржник також зазначив, що апеляційний суд порушив норми процесуального права і неправильно застосував норми права матеріального, зокрема, ст. 129 Конституції, ст. 49² КЗпП та статей 27, 41, 46 і 62 ЦПК 1963 р.

Обговоривши наведені в касаційній скарзі доводи й перевіrivши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скаргу задовольнила, виходячи з наступного. Зі змісту ст. 49² КЗпП не випливає, що підставою для поновлення на роботі може бути лише недотримання строку попередження працівника про звільнення, якщо роботодавець дотримався всіх інших правил його звільнення, передбачених трудовим законодавством. Тому висновок апеляційної інстанції не ґрунтується на змісті норм матеріального права. Не можна погодитись і з переоцінкою доказів, досліджених судом першої інстанції, які стосувалися факту відмови позивача поставити підпис на письмовому попередженні про звільнення.

Висновок про недостовірність показань свідків, оцінку яким дав суд першої інстанції лише з тих мотивів, що вони є працівниками департаменту кадрів, не можна визнати обґрунтованим, тому що він суперечить процесуальним нормам про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності і на законі. Ніякі докази не мають для суду наперед установленної сили.

А місцевий суд правильно встановив, що позивача звільнено з дотриманням вимог чинного законодавства, тому підстав для задоволення позовних вимог Б. у суду апеляційної інстанції не було. За таких обставин при порушенні судом апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись статтями 336 і 339 ЦПК, касаційну скаргу НБУ задовольнила: рішення колегії судів судової палати у цивільних справах апеляційного суду м. Києва скасувала, а рішення Печерського районного суду м. Києва залишила без зміни [4; 2005. – №12 (64). – С. 9-11].

Термін подачі касаційної скарги – два місяці з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. Законну силу зазначені акти органів судової влади набирають одразу після їх проголошення. При обчисленні строку на касаційне оскарження і при його поновленні слід

керуватися як загальними нормами цивільного процесуального законодавства щодо процесуальних строків – гл. 6 розд. 1 ЦПК, – так і положеннями гл. 2 розд. 5 ЦПК.

У разі подачі касаційної скарги після закінчення вказаного строку питання про його поновлення вирішує суддя-доповідач. Поважність причин пропуску цього строку має доводити сама особа, яка подає касаційну скаргу, у відповідній заяві, що подається разом з касаційною скаргою окремим документом або може міститись у її тексті. До заяви можуть додаватися докази, що свідчать про поважність причин пропуску.

На розгляд судді-доповідача суду касаційної інстанції законодавець відніс повноваження щодо визнання причин пропуску строку на касаційне оскарження поважними. Таке визнання тягне за собою поновлення вказаного строку, про що суддя-доповідач виносить відповідну ухвалу, яка не підлягає оскарженню. У випадку недоведення поважності причин пропуску строку або при відсутності порушеного питання про його поновлення з боку заінтересованої особи суддя-доповідач відмовляє у задоволенні клопотання й повертає касаційну скаргу, про що виносить ухвалу, яка також не підлягає оскарженню.

Поновлення строку на касаційне оскарження можливе виключно за заявою заінтересованої особи, яка подає скаргу. Чинне законодавство, на відміну від редакції відповідної норми, що існувала до прийняття Закону України „Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження” №3570-IV від 16 березня 2006 р. [3; 2006. – № 15. – Ст. 1070], не обмежує граничного терміну поновлення строку на касаційне оскарження. До цього порушувати питання про поновлення такого строку можливо було в межах одного року з дня виникнення права на касаційне оскарження і питання вирішувалося судом без виклику заінтересованих осіб і без проведення судового засідання. На сьогодні питання про поновлення строку як на апеляційне, так і на касаційне оскарження судового рішення можливо в будь-який час за умови наявності поважних причин пропуску зазначеного строку. При поновленні останнього початок його перебігу починається з дня винесення судом ухвали щодо цього. Такий висновок можна зробити з аналізу статей 69 і 73 ЦПК України.

Вважаємо, що викладені пропозиції стосовно вдосконалення окремих положень правового регулювання касаційного провадження будуть спрямовані на подальше реформування цивільного процесуального законодавства в бік посилення гарантій оскарження неправосудних судових актів, винесення судами законних рішень щодо дотримання законності, диспозитивності та інших принципів цивільного процесуального права. Що ж стосується перспектив подальших розвідок

у даних напрямках, то слід відзначити суттєву зацікавленість юристів у дослідженні проблем апеляційного й касаційного оскарження судових рішень. На нашу думку, існуючі теоретичні розробки щодо вдосконалення інституту процесуального перегляду судових актів необхідно врахувати при доповненні чинного ЦПК України.

Список літератури: 1. Архів Господарського суду Харківської області. Справа №29/122-06. – 63 с. 2. *Борисова Е.А.* Проверка судебных актов по гражданским делам. – М.: Издат. дом «Городец», 2005. – 304 с. 3. Відомості Верховної Ради України. 4. Вісник Верховного Суду України. 5. *Гончар И., Гвоздецкий А.* Глас вопиющего судьи // Юрид. практика. – 2006. – №20 (438). – С. 1, 11. 6. *Гузь Л.Е.* Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций. – Изд. 1-е. – Х.: Медиа гр. «Харьков юридический», 2003. – 248 с. 7. *Ефименко В.* „Жалобные” процессуальные права // Юрид. практика. – 2006. – №18 (436). – 2 мая. – С. 12. 8. *Комаров В.В.* Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины // СНГ: реформа гражданского процессуального права: Матер. Междунар. конф. / Под общ. ред. М.М. Богуславского и А. Трунка. – М.: Городец-издат, 2002. – С. 74-107. 9. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – №95. – С. 6-13. 10. *Шевчук П.І.* Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень: Наук.-практ. коментар. – К.: МАУП, 2002. – 96 с.

Надійшла до редакції 23.11.2006 р.